

Oula Seitsonen

Lastenleikkiä? Lapsellisia kivikehiä Mongolian aroilla

Arkeologit tulkitsevat löytämänsä kehämäiset kivirakenteet usein varsin suoraviivaisesti tulipaikoiksi. Tätä tulkintaa voivat tukea kivikehän sisältä löytyvät tulenpidonmerkit, kuten palanut maa, noki ja hiili, palaneet kivet tai poltetut luunpalat. Aina selviä merkkejä ei kuitenkaan ole jäänyt havaittavaksi, erityisesti lyhytaikaisesti käytetyissä tulipaikoissa, ja toisaalta tulenpitoa varten ei ole välttämättä tehty mitään erityisiä rakenteita (esim. Manninen 2005; Nordqvist & Seitsonen 2009). Lisäksi pohjoisen luminen kausi vaikuttaa omalta osaltaan tulisijoihin ja niiden rakenteeseen tai rakenteettomuuteen, samoin kuin tulipaikkojen käyttötarkoitus ja käyttöaika.

Aina tulisijatulkinta ei kuitenkaan ole todennäköisin. Esimerkiksi Mongolian tunnettujen pronssikautisten *khirigsuur-*hautaröykkiöiden (esim. Seitsonen et al. 2014) yhteydessä tavataan usein halkaisijaltaan 1–2 metrin kokoisia kivikehiä (*stone circle*) (Kuva 1). Nämä tulkittiin aiemmin yksioikoisesti rituaalisiksi tulisijoiksi, koska kaivauksissa niiden sisältä löytyy palaneita luunmuruja ja usein vähän nokea tai hiiltä. Viimeisimpien tutkimusten, esimerkiksi maaperän lipidianalyyysien, perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei kivikehissä ole pidetty lainkaan tulta. Ilmeisestikin muualla poltetut luut, noki ja hiilet on nakattu polton jälkeen kivenmurikoista maanpinnalle ase-

tellun kivikehän sisään jossain rituaalisessa yhteydessä (Broderick et al. 2014, 2016).

Khirigsuurien kivikehillä vaikuttaa olevan selvä, mahdollisesti vuodenaikainen, rituaalinen funktio (Broderick et al. 2016). Ulkoisesti samanlaisia parin metrin läpimitaisia kivikehiä tavataan aroilla kuitenkin myös yksittäisinä, ilman suoraa yhteyttä rituaali-, asuinpaikka- tai muihin kohteisiin. Näiden funktiosta tai merkityksestä ei ole toistaiseksi mitään tietoa, eikä niitä ole tutkittu tarkemmin. Toisaalta aroilla voi kohdata myös moderneja, suunnilleen samankokoisia suoraan nykyiselle maanpinnalle aseteltuja kivikehiä, joista löytyy joskus myös hiiltä (Kuva 2). Ulkopuoliselle tarkkailijalle tulee helposti mieleen, että nämä kivikehät voisivat olla peräisin esimerkiksi hajonneista tulisijoista tai jurttien (mongol. *rəp*) tai telttojen liepeille asetelluista painokivistä. Arolla kasvanut henkilö osaa kuitenkin tulkita näitä jäänteitä oman elämäkokemuksensa pohjalta: kyseessä ovat lasten kotileikeissään käyttämät leikkijurtat.

Lasten kiviset leikkijurtat

Lasten leikkijurtissa esiintyy mongolialaisten arkeologien mukaan samantyyppiset piirteet kautta koko laajan maan. Olen jututtanut kollegoideni lisäksi tulkin välityksellä myös

Kuva 1. Pronssikautista kivikehää tutkitaan Khanuyn laaksossa Mongolian suurimman khirigsuur-monumentin yhteydessä. Kivikehän halkaisija on n. 2,2 metriä (Kuva: Oula Seitsonen 2010).

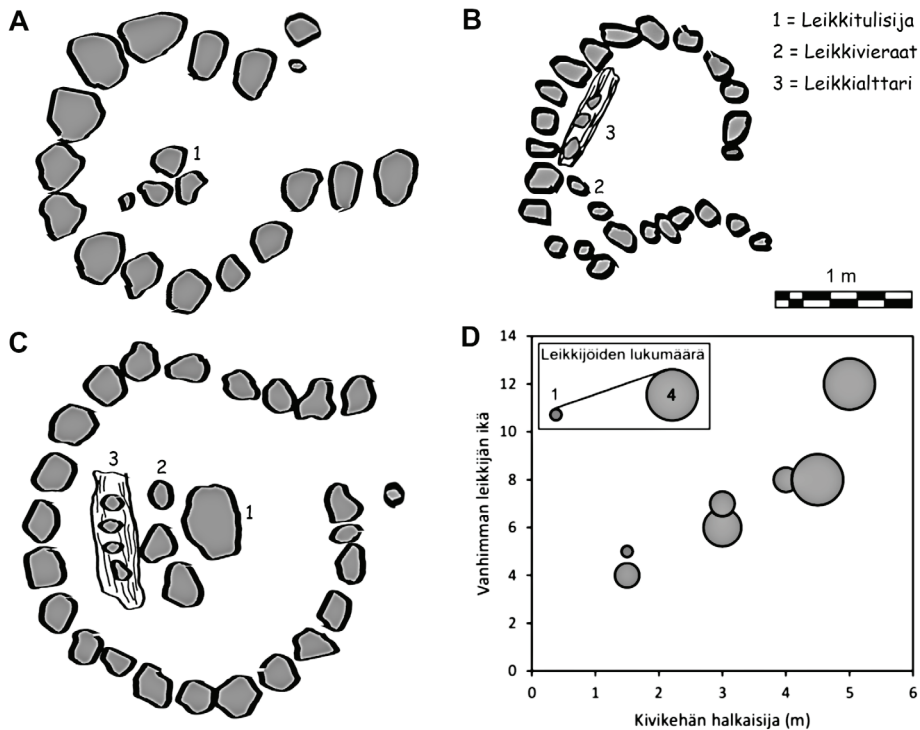
Kuva 2. Esimerkki kivistä maanpinnalle asetellusta lasten leikkijurtasta Züüinkhangain laaksossa. Rakenteen halkaisija on n. 2,5 metriä (Kuva: Oula Seitsonen 2017).

lapsia heidän tekemistään rakenteista ja niiden käytöstä leikeissä. Tässä suureksi avuksi on ollut paikallisen kollegani Jamsranjav Bayarsaikhanin poika Tergel, joka osallistui paikallisten lasten leikkeihin tarkkailijan ”peite-roolissa” ja pystyi jälkikäteen selventämään minulle eri rakenteita ja niiden tarkoituksia. Lisäksi Bayarsaikhan ja toinen kollegani Tumorbaatar ”Jerry” Tuvshinjargal ovat kertoneet paljon muistoja omasta lapsuudestaan ja leikeistään.

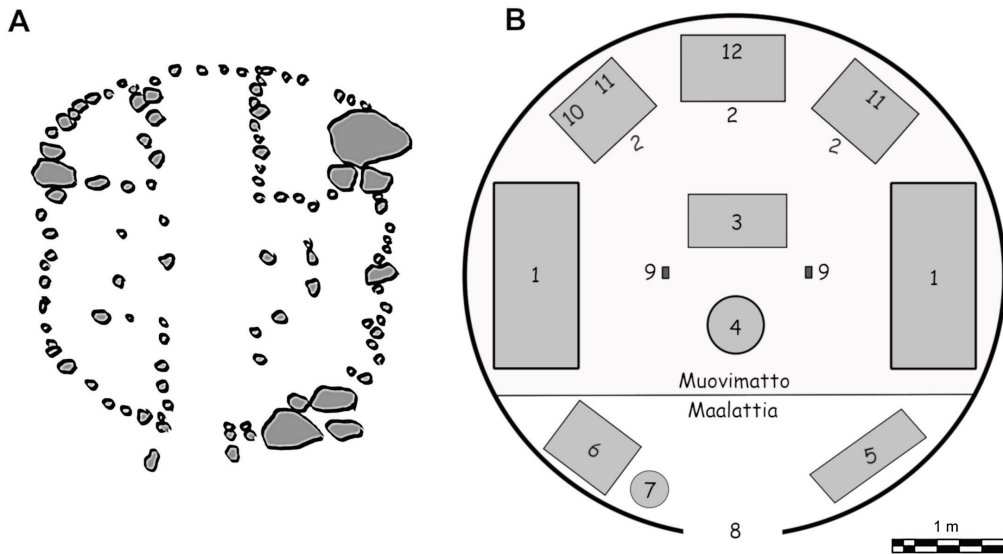
Leikkijurtat koostuvat tyypillisesti maanpinnalle noin 1,5–4 metrin kokoiseen karkeaan ympyrään asetelluista, vaihtelevan kokoisista kivistä (Kuva 2–3). Rakenteen koko näyttää olevan verrannollinen leikkijöiden ikään ja määrään, kuten oheisesta satunnaisotoksesta käy ilmi (Kuva 3D). Kehä sym-

boloi jurtan seinälinjaa, jossa on tavallisesti erotettavissa ainakin oviaukko ja usein myös ovea esittäviä kiviä, joilla aukon voi sulkea ”yöksi”. Oviaukko suuntautuu samaan tapaan kuin oikeissakin jurtissa, tavallisesti lähimmän vesilähteen, esimerkiksi joen, suuntaan. Yleensä kehän sisältä löytyy myös kivistä tai puupalasista aseteltu tulisijan paikka, jonka yhteydessä voi esiintyä vähän hiiltä. Lisäksi kivistä tai puupalasista on joskus sommiteltu hahmotelmia jurtan huonekaluista ja symbolisista vieraista (Kuva 3–4).

Oikeiden jurttien sisäinen tilajärjestely on varsin kaavamainen kautta koko Mongolian, ja on ollut ainakin viimeiset 110 vuotta (Kuva 4; esim. Pälsi 1982: 82). Ovesta sisään tultaessa jurtan keskellä sijaitsee liesi ja sen takana matala pöytä, oikealta löytyy

Kuva 3. A–C. Erikokoisia leikkijurttia Khanuissa ja Züünkhangaiissa; D. Satunnaisotos leikkijöiden määrän ja iän vaikutuksesta leikkijurtan kokoon. (Kuva: Oula Seitsonen)

Kuva 4. Yllä: A. Züünkhangaissa dokumentoitu leikkijurta, jossa on erotettavissa sisätilanja-
koa. B. Luonnos oikean jurtan sisätilanjaosta Khanuyn laaksossa: 1. Sänky; 2. Säilytyslaatikko;
3. Pöytä; 4. Kamiina; 5. Keittiöhylly; 6. Aurinkopaneelikäyttöinen arkkupakastin; 7. Muovinen
vesitynnyri; 8. Ovi; 9. Katon kannatustolpat; 10. Tietokone ja televisio; 11. Valokuvataulu; 12.
Kotialttari. (Kuva: Oula Seitsonen).

Alla: Arkeologi-invaasio jurtassa paikallisten vieraanvaraisten tarjoilujen äärellä Mongolian
Altailla: keskellä Bayarsaikhan Jamsranjav (Mongolian Kansallismuseo), oikealla Dan Cole ja
William Fitzhugh (Smithsonian Institute) ja taustalla Jean-Luc Houle (Western Kentucky Uni-
versity) (Kuva: Oula Seitsonen 2012).

”keittiönurkkaus” ja ovesta vasemmalle on säilytysastioita, polttopuita, kuivattua lantaa, hevosaluja ynnä muuta vastaavaa tavaraa. Molemmilla sivuilla on kapeat sängyt, joissa koko monihenkinen perhe nukkuu. Takaseinustalta löytyvät suuret säilytysarkut, joiden päällä on ainakin buddhalainen kotipyhättö, valokuvia ja nykyisin usein myös televisio ja joskus tietokonekin (Kuva 4). Jurtan takaosa on varattu kunniavieraille ja alttarille. Nykyään jurtissa voi tavata lisäksi aurinkopaneelikäyttöisiä arkkupakastimia ja CD-soittimia, jotka ovat löytäneet tiensä lasten leikkeihinkin.

Leikkijurttien seinälinjan ulkopuolella näennäisesti sikin sokin lojuvat kivenmurikat ja puunpalat ovat nekin monesti leikkijöille merkityksellisiä. Eriväriset ja -kokoiset kivet on usein tietoisesti valittu esittämään tiettyjä eläinlajeja, kuten vuohia, jakkeja, lemmiä ja hevosia. Nämä eläinlaumat (mongol. *чүр*) on sitten aseteltu huolellisesti jurtan ulkopuolelle esimerkiksi lypsettäviksi, salvettavaksi tai muulla tavoin leikeissä hoidettaviksi. Lisäksi kivistä ja puunpalikoista on saatettu hahmotella karjanhoitoon liittyviä rakenteita, kuten aitauksia ja eläinsuojia.

Lapsellista vai ei: olemaan ja elämään oppiminen

Useimmat Mongoliaa tutkivat arkeologit kuittaavat lasten nykyleikeissään käyttämät rakenteet olankohautuksella ja saattavat korkeintaan manata, että kakarat ovat taas sörkkineet kiviä khirigsuureista. Näiden nykyrakenteiden kevytkenkäinen ohittaminen sivuuttaa kuitenkin merkittävän väestöosan materiaaliset jäänteet (mongolialaisista lähes 30 prosenttia on alle 14-vuotiaita), ja nostaa ainakin omaan mieleeni kysymyksen siitä, mitä kaikkea meiltä meneekään helposti ohi arkeologisia kohteita tutkiessamme ja tulkitessamme. Lasten arkeologiseen perintöön ja lasten suhteelliseen arkeologiseen ”näkyvätömyyteen” ovat viime aikoina kiinnittäneet

huomiota monet arkeologit (kts. Coşkun 2015; Hemminki 2018). Selkeimmin lapset näyttäytyvät arkeologisessa aineistossa hautausten ja leluiksi oletettujen miniatyyriesi- neiden kautta, mikä voi luoda varsin yksi- puolisen kuvan (Sofaer 2015). Esimerkiksi hauta-aineistoja tutkittaessa menetetään hel- posti menneisyyden lasten elämänaikaiset kokemukset ja vaiheet.

Leikkijurttien kaltaiset epämää- räiset, löydöttömät kivikehät, joissa ei näy tulenpidonmerkkejä, jäävät arkeologisella kaivauksella helposti vähälle huomiolle, eikä niiden tulkintaan ole tarjolla mitään selkeitä lähestymistapoja. Kuitenkin voi hyvällä syyl- lä olettaa, että käyttötarkoitukseltaan vastaa- vanlaisia leikkirakenteita on menneisydessä rakenneltu eripuolella maailmaa aivan kuten nykypäivänäkin. Hemminki (2018) on tar- jonnut yhtenä kiinnostavana lähestymistapa- na lasten elinympäristön laajempaa tilallista tarkastelua. Menneisydessä ja monissa pe- rinteisissä kulttuureissa nykyäänkin, muun muassa Mongolian paimentolaisten keskuu- dessa, ihmisten elinpiiri on ollut usein laaja ja sijoittunut enimmäkseen kodin seinien ulko- puolelle. Tähän vaikuttaa esimerkiksi Mongo- liassa jurttien pieni koko ja hämäryys, minkä takia valtaosa karjanhoitajien lukemattomista päivittäisistä tehtävistä suoritetaan ulkotilois- sa. Myös moniin puuihin liittyvät hajut ja sot- taisuus vaikuttavat niiden tekemiseen ulkona kelissä kuin kelissä.

Mongolialaispaimentolaisten laaja kotikäsiys on verrannollinen esimerkiksi saame- laisten ja monien muiden alkuperäiskans- sojen laajennettuun kotipiiriin, jossa maise- ma nähdään yhtenä kokonaisuutena, jonka osa-alueet ja rajat voivat olla häilyviä ja elää esimerkiksi vuodenaikojen mukaan (esim. Tervaniemi & Magga 2019). Lapset liikkuvat, leikkivät, paimentavat ja toimivat tässä laajen- netussa kotipiirissä varsin vapaasti jo hyvin nuorella iällä. Esimerkiksi mongolialaislapset ottavat huomattavasti vastuuta nuorempien sisarustensa hoitamisesta ja alkavat kulkea vanhempiansa mukana karjanhoito- ja muis-

sa tehtävissä jo muutaman vuoden ikäisinä (Kuva 5). Arkeologisessa kontekstissa lasten elinympäristön tutkiminen vaatisi asuinpaikkakohteilla laaja-alaista asumusten ulkopuolisten piha-alueiden kaivamista ja tilallista tarkastelua, ja lisäksi laajempaa, alueellista lähestymistapaa kotipiirin tarkastelemiseksi koko maiseman kattavien paikkatietoanalyysin avulla. Siltikin lapsista ja heidän kokemusmaailmastaan (*lifeworld*) kertovat löydöt tai rakenteet saattaisivat jäädä hyvin vähäisiksi.

Lasten materiaalisen kulttuurin ohittaminen lapsellisina ja epämääräisinä jälkinä jättää ylipäänsä huomiotta merkittävän väestöosan perinnön sekä menneisyydessä että nykyisyydessä. Se sivuuttaa esimerkiksi

leikin kautta oppimisen merkityksen, samaan tapaan kuin ”tuottamattomien” vanhusten elämäkokemuksen tuoma yhteiskunnallinen panos helposti unohdetaan oikeistolaisimmissa tuottavuuskuvitelmissa. Nämä näkemykset hapertuvat toivottavasti omaan mahdolluuteensa nykyisessä vauhdilla muuttuvassa maailmantilanteessa, samoin kuin nopeasti vanhentuneet heitot siitä, kuinka ”[m]ikään ei silti horjuta homo (sic) sapiensin asemaa luonnon voittoisana valtiaana” (Ehrnrooth 2019). Yhteiskuntatieteiden ja etnologian puolella lapsia, vanhuksia ja muita marginaalisia ryhmiä on tarkasteltu jo huomattavasti pidempään ja laajemmin kuin arkeologiassa (esim. Keith 1980; Koskinen-Koivisto 2014;

Kuva 5. Kahdeksanvuotias mongolialaispoika valjastaa hevosta paimeneen lähtiessään (Kuva: Oula Seitsonen 2012).

Lancy 2012; Rossie 2005; Schwartzman 1976). Näistä tutkimuksista on luonnollisesti apua myös arkeologisia tulkintoja tehtäessä.

Leikin ja pelien ohessa oppiminen (esim. Lancy 2012; Suits 1978) korostuu erityisesti perinteisiä elinkeinoja harjoittavissa kulttuureissa, joissa päivittäiset kädentaidot opitaan usein matkimisen ja kokemisen kautta. Tämä ei tarkoita, että esimerkiksi mongolialaisessa karjanhoitokulttuurissa lasten leikki ja siihen käytetty aika nähtäisiin ensisijaisesti aikuisuuteen valmistavana opettavaisena toimintana, mikä on varsin kapitalistissävytteinen näkemys leikin merkityksestä (esim. Kreuger et al. 1989). Pienet lapset ovat yhteisössään hyvin rakastettuja ja arvostettuja, ja saavat päinvastoin suhteellisen vapaasti päättää omista puuhistaan, menemisistään ja kiinnostuksen kohteistaan. Kuitenkin erityisesti syrjäisemmällä ja eristyneemmällä seuduilla lasten kokemusmaailma rakentuu pitkälti omien sisarusten ja vanhempien päivittäisten toimien tarkkailun ja jäljittelemisen kautta. Tällöin leikitkin painottuvat luontevasti aikuisuudessa hyödyllisten taitojen suuntaan, kuten eläintenhoitoon ja leirien rakenteluun tai painimiseen ja jousiammuntaan. Painiminen on miehisessä karjanhoitokulttuurissa alati läsnä olevaa ja sosiaalisesti merkittävää toimintaa – myös arkeologisilla kaivauksilla lähes jatkuvasti kaivamisen ohessa. Tällä aikuisten ”leikillä” onkin erittäin suuri merkitys mongolialaisten henkilökohtaisten ja yhteisöllisten suhteiden ylläpitämisessä ja tuottamisessa. Tämä heijastaa karjanhoitajien yleismaailmallista tapaa varautua ja vastata odottamattomiin ja muuttuviin olosuhteisiin laajasti verkostoitumalla (kts. Hamayon 2006; Malaby 2008; Suits 1978).

Nykypäivänä tilanne aroillakin on kuitenkin nopean muutoksen kourissa. Säri-sevien mustavalkotelevisioiden kautta arojen syrjäisimmissäkin kolkissa leviävät nykyään amerikkalaisen ja kiinalaisen populaarikulttuurin roolimallit ja vaikutukset. Lapset ja nuoret päätyvät karjanhoitajavanhempiensä sijasta yhä useammin jäljittelemään televi-

siossa näkemiään supersankareita, räppäreitä ja huippu-urheilijoita. Tämä on osaltaan johtanut nuorten epärealistisiin odotuksiin ja massamuuttoon Mongolian ainoaan suurkaupunkiin Ulaanbaatariin, sekä siihen liittyviin moninaisiin ja vaikeisiin sosiaalisiin ongelmiin.

Kotileikkiä, painia ja sukulaissuhteita

Lasten leikkijurtat kuvastavat kiehtovasti materiaalisessa muodossa lasten tapaa kopioida ja havainnoida perinteisen karjanhoitokulttuurin arkista todellisuutta elävästi ja tarkasti. Pienet lapset imevät leikkien ohessa itseensä huomaamattaan valtavan määrän aroilla elämisen ja toimeentulon kannalta välttämätöntä tietotaitoa. Jurttaleikkien yhteydessä tämä ei rajoitu vain käytännönläheisiin huushollaus- tai eläintenhoitotaitoihin, kuten asumuksen sisätilan ja leiripaikan rakenteiden järjestelyyn ja ymmärtämiseen, vaan niihin sisältyy myös sosiaalinen ulottuvuus. Tämä näkyy esimerkiksi leikkijurttiin aseteltujen symbolisten vieraiden muodossa (= erikokoiset kivenmurikat kunniapaikalla jurtan takaosassa kuvissa 3B–C, vrt. vanhemmat tutkijat samalla paikalla kuvassa 4). Lisäksi mongolialaispojat painivat jatkuvasti leikkijurttiansa ulkopuolella, aivan kuten aikuiset esikuvansaakin. Paini toimii karjanhoitokulttuurissa merkittävänä sosiaalisten suhteiden liimana sekä arkisissa että rituaalisissa yhteyksissä.

Naapurus- ja sukulaissuhteiden ylläpito kirjoittamattomien sääntöjen puitteissa on välttämätön osa vuodenaikaismuuttoon ja -laidunnukseen perustuvan karjanhoitokulttuurin elämäntapaa niin Mongoliassa kuin muuallakin. Tämä pitää sisällään välittömän lähiympäristön ja -naapureiden lisäksi myös laajemmalle levittäytyvän sukuverkoston, mikä näkyy lasten leikeissä – ja mongolialaisissa musiikkivideoissa – esimerkiksi toistaitoisten ”kaupunkilaisserkkujen” vierailuina ja toilailuina. Sosiaalisen kanssakäymisen

kautta määritellään myös elämän konkreettiset reunaehdot esimerkiksi laidunalueiden ja leiripaikkojen näkymättömien rajojen ja joustavien käyttöoikeuksien määrittelyn kautta. Samalla ne tarjoavat perinnäistapoihin pohjautuvan sosiaalisen turvaverkon, joka toimii paimentolaisten henkivakuutuksena esimerkiksi karjaan kohdistuvien kausittaisten talvisten katastrofien varalta (mongol. зүд).

Bibliografia

Verkkolähteet

- Ehrnrooth, J. 2019. Turha pyhittää luontoa. *YLE* 21.10.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-11019130>, luettu 31.12.2019.

Tutkimuskirjallisuus

- Broderick, L. G., Seitsonen, O., Houle, J.-L. & Bayarsaikhan, J. 2014. The Mystery of the Missing Caprines: Stone Circles at the Great Khirigsuur in the Khanuy Valley. *Studia Archaeologica* XXXIV: 164–174.
- Broderick, L. G., Seitsonen, O., Bayarsaikhan, J. & Houle, J.-L. 2016. Lambs to the Slaughter: A Zooarchaeological Investigation of Stone Circles in Mongolia. *International Journal of Osteoarchaeology* 26(3): 537–543.
- Coşkunsu, G. 2015. *The Archaeology of Childhood: Interdisciplinary Perspectives on an Archaeological Enigma*. Albany: State University of New York Press.
- Hamayon, R. 2006. *Why We Play? An Anthropological Study*. Chicago: Hau Books.
- Hemminki, N. 2018. Muinaisjännös muinaisten lasten fyysisenä ympäristönä. *Muinaistutkija* 1/2018: 41–54.
- Keith, J. 1980. "The Best is Yet to be": Toward an Anthropology of Age. *Annual Review of Anthropology* 9: 339–364.
- Koskinen-Koivisto, E. 2014. *Her Own Worth: Negotiations of Subjectivity in the Life Narrative of a Female Labourer*. *Studia Fennica Ethnologica* 16. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kreuger, L. W., Karger, H. & Barwick, K. 1989. A Critical Look at Children and Microcomputers: Some Phenomenological Observations. J. T. Pardeck & J. W. Murphy (toim.) *Microcomputers in Early Childhood Education*: 107–120. Abingdon: Routledge.
- Lancy, D. F. 2012. Why Anthropology of Childhood? A brief history of an emerging discipline. *AnthropoChildren* 1(1): 1–17.
- Malaby, T. M. 2008. Anthropology and Play: The Contours of Playful Experience. *New Literary History* 40(1): 205–218.

- Manninen, M. 2005. Mesoliittiset asumukset Pohjois-Lapissa ja Ruijassa - huomioita liikkumisesta ja asumuksista. P. Pesonen & T. Mökkönen (toim.) *Arkeologipäivät 2005*: 106–117. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Nordqvist, K. & Seitsonen, O. 2009. New Mesolithic sites in the Finnish Lapland Wilderness. Research of the Muotkeduoddara doložat project in 2005–2007. *Mesolithic Miscellany* 19(2): 3–11.
- Rossie, J.-P. 2005. *Toys, Play, Culture and Society. An anthropological approach with reference to North Africa and the Sahara*. Stockholm: SITREC.
- Schwartzman, H. B. 1976. The Anthropological Study of Children's Play. *Annual Review of Anthropology* 5: 289–328.
- Seitsonen, O., Houle, J.-L. & Broderick, L. G. 2014. GIS Approaches to Past Mobility and Accessibility: An Example from the Bronze Age Khanuy Valley, Mongolia. J. Leary (toim.) *Past mobilities: Archaeological Approaches to Movement and Mobility*: 79–112. Farnham: Ashgate.
- Sofaer, J. 2015. Seeing Invisible Children in Archaeology. G. Coşkunsu (toim.) *The Archaeology of Childhood: Interdisciplinary Perspectives on an Archaeological Enigma*: 68–79. Albany: State University of New York Press.
- Suits, B. 1978. *The Grasshopper – Games, Life and Utopia*. Ontario: Broadview Press.
- Tervaniemi, S. E. & Magga, P. 2019. Belonging to Sápmi: the Sámi conceptions of home and home region. T. H. Eriksen, S. Valkonen & J. Valkonen (toim.) *Knowing from the indigenous North: Sámi approaches to history, politics and belonging*: 75–90. Abingdon: Routledge.
- Sakarin-Pentin Ilarin Oula on arkeologi ja maantieteilijä, joka tutkii esimerkiksi karjanhoitajien materiaalisia jäänteitä eri puolilla maailmaa, tällä hetkellä hankkeissa *Domestication in Action* (Oulun yliopisto), *Finnish-Mongolian Pälsi-Ramstedt Trail* (Helsingin yliopisto) ja *Western Mongolia Archaeology Project* (Western Kentucky University).
oula.seitsonen@oulu.fi